

bestaan en in zoverre moet de door haar verleende feitelijke collaboratie als ernstiger beschouwd worden dan die van de Joodse Raad: zij heeft van den beginne af Joden voor vertrek geselecteerd; zij heeft hen tot volgzzaamheid aangespoord; zij heeft het hun met haar 'politie', de Ordedienst, zo moeilijk mogelijk gemaakt om zich aan de deportatie te onttrekken. Enerzijds mag daarbij erkend worden dat de positie van de *Dienstleiter* en hun medewerkers in zoverre moeilijker was dan die van de Joodse Raad dat zij achter prikkeldraad zaten, gevangenen waren – anderzijds ging hun collaboratie veelal met een corruptie gepaard waarvan de Joodse Raad *grosso modo* vrij was, en had de door hen toegepaste selectie een onheilspellend onmiddellijk gevolg: het vertrek naar onbekende oorden in 'Polen'. Wanneer wij eerder schreven dat Gemmeker kon zien hoe ouden van dagen, kreupelen, mismakten en blinden de wagons van de deportatietrein bestegen en hoe verlamden, doodzieke kinderen en doodzieke volwassenen er op brancards naar binnen gedragen werden (waarnemingen waaraan hij, schreven wij, op zijn minst de conclusie had moeten verbinden dat al die mensen, althans duizenden hunner, hun ondergang tegemoet gingen), dan voegen wij nu toe: de kampleiding van Westerbork en al haar medewerkers hebben hetzelfde waargenomen en er dezelfde slotsom uit moeten trekken.

Er heeft zich evenwel, voorzover ons bekend, in hun kring nimmer een geval van weigering voorgedaan.

★

Wij willen nu naar Etty Hillesum luisteren. Zij, de dochter van de rector van het Hilversums gymnasium (feit dat wij reeds vermeldden), had rechten gestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam. Ze was met het eerste transport uit de hoofdstad vrijwillig naar Westerbork gegaan om daar, hoofdzakelijk in de ziekenbarakken, hulp te bieden. Van het kamp uit schreef ze, buiten de censuur om, twee brieven aan relaties uit de kring van het illegale blad *De Vrije Katheder*: de eerste in december '42, de tweede op dinsdag 24 augustus '43.¹ In de ochtend van die 24ste was, midden uit het kamp, de 37ste deportatietrein vertrokken (de 37ste dus sinds begin novem-

¹ Beide brieven werden door David Koning, die ze uit de kring van *De Vrije Katheder* ontvangen had, in de herfst van '43 illegaal uitgegeven in een oplage van 100 exemplaren. Ze zijn in '62 opnieuw uitgegeven door Bert Bakker (Daamen's Uitgeverij).